

Цей ідеал поєднував духовну висоту та жорстку реальність боротьби. Тому не випадково вже у 1930-х рр. із цього середовища виросте покоління бійців, для яких слово «Україна» означало не територію, а обов'язок. Процес об'єднання націоналістичних сил у 1920-х рр. мав вирішальне значення: він створив інтелектуальний і організаційний каркас українського визвольного руху. Замість розпорошених ідей – постала єдина програма. Замість розчарування – нова віра у власні сили. Ярослав Стецько пізніше скаже: «*Ми не чекали визволителів – ми самі стали ними*». Саме ця енергія самодостатності й віри у власну місію зробила можливим збереження українського національного руху в найважчі десятиліття ХХ ст.

Отже, друга половина 1920-х рр. – це не лише підготовчий період перед створенням ОУН. Це період духовної консолідації, коли український націоналізм перетворився з розпорошеного протесту на чітко організований світогляд і політичну силу. Саме тоді були закладені засади, що згодом стали фундаментом усього визвольного руху середини ХХ ст. Українські націоналісти того часу не просто говорили про державу – вони вчилися мислити нею. І цей злам світогляду, можливо, був найважливішим досягненням тієї епохи.

Іван Куций, Олександр Морзинський
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ 1938-1939 РР. У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ: ОСНОВНІ
ТЕНДЕНЦІЇ

У сучасних геополітичних реаліях спостерігаємо посилення суспільного й наукового інтересу до процесів українського державотворення на території Закарпаття. Ця ситуація обумовлена помітним зростом спроб втручання деяких сусідніх із українським Закарпаттям держав у внутрішні справи України. В останні роки інколи навіть спостерігаємо спроби висловити посягання на територіальну цілісність України. Звідси наукові студії над тематикою історії державно-правового статусу українського Закарпаття мають не тільки науково-пізнавальне значення – вони на сьогодні матимуть і неабиякий суспільно-політичний запит.

Українська історична наука починаючи із діаспорного етапу другої половини ХХ ст. і по сьогодні накопичила достатньо вагомий науково-дослідницький доробок, присвячений вивченню даної тематики. Обширність й проблемно-тематичне та концептуально-інтерпретаційне різноманіття цього доробку ставить на порядок денний потребу поглибленого історіографічного аналізу, систематизації та синтетично-узагальнюючих оцінок цього доробку. В цьому полягає актуальність запропонованої теми.

Вивчення історії становлення державності Карпатської України розпочалося одразу після падіння цього державного утворення. Проте якісно новий історіографічний етап у студіюванні тематики розпочався у 1990-х рр. Незважаючи на значну інерційність стосовно наслідування діаспорних дослідників, українські вчені-історики поступово утверджували власну історіографічну традицію у цій дослідницькій сфері. Відтоді в Україні переважно із ужгородських істориків (М. Болдижар, М. Вегеш, В. Гиря, Р. Офіцинський, М. Рекіта, Ю. Славик, С. Федак, В. Фенич, П. Фенич, В. Худанич та ін.) сформувалася ціла наукова школа щодо вивчення проблематики Карпатської України.

В окремий комплекс історіографічних джерел варто виділити надзвичайно обширний й багатогранний науково-дослідницький доробок (понад 400

бібліографічних позицій) Миколи Вегеша. Попри величезну кількість вузькоспеціалізованих публікацій теми ужгородський історик регулярно пропонує узагальнюючі синтетики карпато-українського державотворення. У першій такій студії «Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток» (1993 р.) він головний акцент зробив на внутрішніх проблемах становлення Карпатської України. Констатуючи загальний соціально-економічний стан краю як важкий, й що «країна не мала можливостей нормально функціонувати, як самостійна держава», він все таки оптимістично оцінив тенденції у цій сфері: «... незважаючи на такий стан справ, економіка краю продовжувала розвиватись». В аналізі політичних тенденцій М. Вегеш визнає «згортання демократичних тенденцій», проте трактує це як вимушений тогочасними обставинами крок. Дещо пізніший синтез цього вченого «Карпатська Україна: документи і матеріали» (2004 р.) має джерелознавчо-археографічне спрямування: у ній вводиться в науковий обіг значний обсяг джерельного фактографічного матеріалу. Також істотно розширено обсяг предмету дослідження, зокрема багато уваги приділено внутрішній політиці урядів Карпатської України, аналіз культурної та церковно-релігійної політики, галицько-закарпатських зв'язків тощо. В останній сфері історик, акцентуючи увагу на активному зацікавленні державотворчими процесами Закарпаття у Східній Галичині, обґрунтував неоднозначність наслідків активного проникнення галицької політично-активної молоді через польсько-чеський кордон. На його думку, така активність сукупно із антипольськими акціями у цьому середовищі істотно шкодила діяльності уряду А. Волошина. Він також твердив, що культурний розвиток в період автономії пішов на спад у порівнянні із міжвоєнною епохою, оскільки уряд автономії відсував культурні проблеми «на задній план». У внутрішньополітичній діяльності М. Вегеш вбачав у діяльності уряду прагнення задовольнити громадянські права національних меншин.

У ще одній синтетичній студії «Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.)» (2020 р.) М. Вегеш запропонував детальний аналіз міжнародного та дипломатичного контексту становлення Карпатської України, деталізовано вписав становлення автономії у ширший процес політичної кризи Чехословацької республіки.

У колективній монографії М. Вегеша, Василя Міщанина та Миколи Палінчака «Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950» (2022 р.) автори намагалися вписати процеси становлення Карпатської України у хронологічно набагато ширший процес – українське державотворення другої половини ХХ століття.

Загалом, працям М. Вегеша характерна тенденція до розгляду усіх складностей та суперечностей процесу українського державотворення Закарпаття. Так, він аналізує політичні суперечності всередині українського політичного табору, спробу групи Карпатської січі та ОУН здійснити переворот проти уряду А. Волошина, опозиційну настанову проти уряду частини греко-католицьких священників тощо. На протипагу деяким своїм історикам-попередникам, М. Вегеш визнає думку про відхід уряду А. Волошина від демократичних засад, та його перехід на засади авторитарної політики. Тобто, на нашу думку, М. Вегеш намагався подолати ідеалізований образ українського державотворення на Закарпатті, який спостерігаємо в історичній літературі української діаспори. У його історичних працях ці процеси зображені як складні й суперечливі в багатьох аспектах. В цілому Науково-дослідницьку та видавничо-популяризаторську діяльність М. Вегеша

маємо підстави розцінювати як найбільш вагомий внесок у студіювання тематики Карпатської України.

Широкий спектр питань із карпатоукраїнської тематики регулярно порушує у своїх численних (близько 30 бібліографічних позицій) київський історик (родом із Закарпаття) Степан Віднянський. Одним із головних напрямів спеціалізації цього вченого є багаторічне дослідження життєвого шляху та політичної кар'єри Августина Волошина. Його фундаментальна студія «Августин Волошин» на сьогодні має вже п'ять перевидань. У співавторській монографії спільно із М. Вегешем «Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення» (2021 р.) він біографію Августина Волошина вписав у широкий соціокультурний контекст історичних подій Закарпаття першої половини XIX ст. Тут автори визнають суперечливість національно-визвольних змагань закарпатських українців. Водночас вони акцентують увагу на тому, що феномен Карпатської України спровокував немало фальсифікацій та необґрунтованої критики не тільки з боку радянських і деяких зарубіжних істориків, але й навіть з боку «окремих сучасних закарпатських авторів із метою дискредитації перебігу і значення державотворчих процесів на Закарпатті наприкінці 1930-х років і все ще залишає чимало дискусійних питань для дослідників».

На рівні біографістики вагомий внесок у студіювання карпато-української тематики здійснив Омелян Довганіч. Йому належить авторство понад більше сотні біографічних нарисів, вагома частка яких присвяченна вивченню життєписів учасників збройної боротьби за незалежність Карпатської України.

Окремих питань історії Карпатської України торкалися В. Худанич, В. Бондар, В. Лемак, В. Зілгалов, Г. Божук, В. Ганчик, Б. Якимович, В. Задорожний та ін. У центрі уваги названих дослідників знаходилися збройні сили Карпатської України, процеси суспільного життя в краї, робилася спроба з'ясувати кількість жертв угорської агресії. Велике значення для дослідження історії краю мала вихід з друку багатьох спеціалізованих тематичних наукових збірників, зокрема «Карпатська Україна і Августин Волошин», «Карпатська Україна і Карпатська Січ», «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30 рр. XX ст.», «Карпатика. Актуальні питання історії, історіософії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи» та ін. За останні три десятиліття у наукових та публіцистичних часописах України появилася велика кількість статей, у яких автори з об'єктивних позицій висвітлюють цілий ряд питань історії визвольного руху та державотворення на Закарпатті. Проте в українській історіографії є дослідники, які продовжують дотримуватись стереотипів, вироблених радянською історичною наукою.

Привертає увагу, що тематика українського державотворення на Закарпатті доволі рідко фігурує у теоретико-методологічних рефлексіях сучасної української історіографії. Аналітичний зріз наукового доробку ілюструє нам тенденцію, що абсолютна більшість наукових досліджень по тематиці Карпатської України виконуються на самому Закарпатті, насамперед на інституційній базі Ужгородського університету. Поза межами цього регіону студії у цій царині виконуються насамперед у Львові (О. Пагіря., М. Швагуляк) та Києві (С. Віднянський). За останні три десятиліття по аналізованій проблематиці сформувалося відносно стабільне коло дослідників, у якому знаковими постатями маємо підстави вважати М. Вегеша та С. Віднянського. Саме ці дослідники регулярно пропонують читацьким колам праці, у яких простежується спроба цілісного, синтетично-

узагальнюючого аналізу державотворчих процесів Карпатської України. Процес студіювання аналізованої тематики триває у двох основних напрямках: продовження творення нових синтезів і вивченні вузькоспеціалізованих аспектів державотворення на Закарпатті. На сьогодні зведена бібліографія праць про Карпатську Україну (разом із доробком зарубіжних вчених) становить понад 3200 позицій. Важко не погодитись із думкою, що в українській та зарубіжній історичній україністиці «годі зустріти більш висвітлену тему» стосовно історії Закарпаття вцілому.

Таким чином, українська історична наука упродовж другої половини – початку XXI століть накопичила значний досвід студіювання історії державотворення Підкарпатської Русі–Карпатської України 1938–1939 рр. У ній ми простежуємо істотну трансформацію концептуальних оцінок цього процесу. Радянське історіописання, яке оцінювало ці події крізь призму оціночних суджень «політичного авантюризму» й «прислужництва українського буржуазного націоналізму» на сьогодні вже цілком втратило свою наукову актуальність. Українські історики діаспори і, деякою мірою, незалежної України утверджували ідеалізований та романтизований образ карпато-українського державотворення як яскравого прояву національно-визвольних змагань. Цей образ не передбачав аналізу усіх складностей та суперечностей згаданих процесів й не спонукав до глибоких рефлексій над дискусійними питаннями. Проте цей образ на рівні популярної історії, публіцистики та комеморативних практик залишається достатньо живучим і на сьогоднішній час. Більшість українських вчених, що спеціалізуються на студіюванні теми Карпатської України, зуміли подолати цю ідеалізацію; для них характерний доволі критичний та виважений підхід до оцінок дискусійних і суперечливих питань. Водночас спостерігаємо спроби (наразі поодинокі) переосмислити історії Карпатської України на методологічних та світоглядних засадах ревізйонізму, під кутом зору критики «націоналізованої» історії. Проте повноцінного діалогу й обговорення дискусійних питань у даній царині не спостерігаємо.

На сьогодні можемо констатувати достатньо добрий стан вивчення тематики Карпатської України на фактуальному рівні. Проте на рівні концептуального та методологічного (пере)осмислення цих процесів потенціал на майбутніх дослідників залишається ще вагомим. Це стосується насамперед «вписання» цієї теми у ширші історичні контексти – не лише загальноукраїнський (про що вже багато писалось) але й центральноєвропейський чи загальноєвропейський. Наразі тема Карпатської України виявилась найбільш «інтегрованою» у загальноукраїнський історичний процес й сучасне українське історіописання з усього тематичного спектру історії Закарпаття. Проте закарпатська регіональна домінанта у студіюванні теми видна неозброєним оком – абсолютна більшість дослідників походять саме з цього краю. Проте величезний доробок із теми ще достатньо слабо представлений у науково-інформаційному полі України. Це означає що тематика потребує не лише вивчення, але й популяризації.

Олександр Морзинський (Тернопіль)

ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (1938–1939 РР.): ВІД ІДЕАЛІЗАЦІЇ ДІАСПОРИ ДО КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

В умовах зміцнення Української державності зростає роль історико-правових досліджень національної держави, таких як Карпатська Україна. Ці